

طرح موضوعی پیشنهادی برای آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار (شهری)

با استفاده از روش تلفیقی ثبت اطلاع توسط خانوار
و مصاحبه حضوری

حاجیه فلاح - فاطمه هرنندی - مریم جوادی
صادق عوضعلیپور - فریده باقری

گروه پژوهشی طرحهای فنی و روشهای آماری

بهار ۱۳۸۱

به نام خداوند جان و فرد

پیشگفتار

طرح های آمارگیری از هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی یکی از قدیمی ترین طرح های آمارگیری مرکز آمار ایران است که با هدف برآورد هزینه مصرفی خانوارها که سهم عمده ای از هزینه های مصرفی بخش خصوصی را پوشش می دهد، همه ساله به اجرا در می آید. اجرای این طرح ها به علت این که واحد مورد مراجعه خانوار است، سطح جغرافیایی برآوردها (نقاط شهری و روستایی کشور و استان ها) و نیز اقلام مورد پرسش، زمینه مناسبی را جهت شناسایی الگوی توزیع درآمد، الگوی مصرف و نیز میزان برخورداری خانوارها از امکانات و تسهیلات زندگی در سطح ملی و منطقه ای فراهم آورده است که از این طریق عملکرد و پیامد برنامه ریزیها، ارزیابی و اثرات سیاستگذاری های اقتصادی سنجیده می شوند، از این رو علاوه بر تحقق اهداف اصلی، نتایج این طرح ها از چندین لحاظ مورد استفاده قرار می گیرد و اهداف آن چند منظوره می شود. بدین مناسبت صحت اطلاعات و ارتقای کیفیت داده ها از حساسیت ویژه ای برخوردار است.

در طول ۳۸ سالی که از اجرای این آمارگیری ها می گذرد، طرح های فنی و موضوعی آن ها تکمیل و متحول شده است، اما به جهت ماهیت اطلاعات مورد نظر برای گردآوری یعنی هزینه ها و درآمدهای خانوارها، به نظر می رسد کماکان، اطلاعات حاصل از آمارگیری از میزان واقعی فاصله داشته و دارای اریبی باشد. یکی از عوامل مهم بروز اریبی، وجود خطاهایی است که در جمع آوری اطلاعاتی چون هزینه ها و درآمدها، به ویژه از طریق مصاحبه با یکی از اعضای خانوار و برای زمان آمار طولانی، بیشتر رخ می دهند. برای افزایش صحت اطلاعات باید زمینه های بروز چنین خطاهایی شناسایی شوند و با تصحیح فرمها و دستورالعملها و بهینه کردن شیوه های اطلاع گیری، احتمال وقوع این خطاها کاهش یابد.

اولین کوشش جدی که در مرکز آمار ایران برای ارتقای کیفیت داده ها و بهبود روش گردآوری اطلاعات، انجام شد طرح تحقیقاتی "مقایسه دو شیوه اطلاع گیری از هزینه و درآمد خانوار" بود که در سال ۱۳۷۷ توسط مدیریت پژوهش های آماری وقت مرکز آمار ایران اجرا گردید.

نتایج بدست آمده نشان داد که بجز موارد محدودی که ثبت اطلاعات توسط آمارگیران دقت بیشتری داشته است (به دلیل پیچیده بودن مفاهیم مربوط)، در سایر موارد، داده‌های ثبت شده توسط خانوار، به واقعیت نزدیک‌تر هستند. براساس نتایج حاصل از این طرح بازنگری طرح موضوعی، مراحل اجرا و استخراج طرح جاری آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار در نقاط شهری از اواسط سال ۱۳۷۹ در پژوهشکده آمار انجام شد و در این راستا ارقام پرسشنامه، زمان آماری هر یک از ارقام هزینه، انواع درآمد حاصل از مشاغل گوناگون افراد شاغل خانوار، و همینطور طبقه‌بندی و کدگذاری ارقام هزینه مورد بررسی و بازنگری قرار گرفت. طرح موضوعی تهیه شده در آبان‌ماه سال ۱۳۸۰ در سه استان آذربایجان شرقی، گیلان و قزوین به صورت آزمایشی اجرا شد. نتایج این بررسی شامل طرح موضوعی جدید (پرسشنامه‌ها، راهنماها، جداول نهایی، و دستورالعمل استخراج)، گروه‌بندی ارقام هزینه برحسب گروههای COICOP، نرم افزارهای داده‌آمایی و استخراج و نتایج اجرای طرح آزمایشی در گزارش حاضر ارائه می‌شود.

این پژوهش با مدیریت سرکار خانم حاجیه فلاح و با نظارت سرکار خانم فاطمه هرنندی مدیر گروه پژوهشی طرحهای فنی و روشهای آماری و با همکاری و مشارکت فعالانه سرکار خانم‌ها مریم جوادی و فریده باقری از پژوهشکده آمار و آقای صادق عوضعلیپور کارشناس مسئول مدیریت آمارهای اجتماعی و اقتصادی خانوار مرکز آمار ایران انجام شده است که بدینوسیله از زحمات بی‌دریغ یکایک آنان سپاسگزاری می‌شود. نرم‌افزارهای داده‌آمایی و استخراج این طرح به سرپرستی آقای مسعود فتاحی از دفتر طراحی سیستم مرکز آمار ایران تهیه شده که بدین وسیله از زحمات بی‌شائبه ایشان تشکر می‌شود.

از معاونت‌های آمار سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان‌های گیلان، آذربایجان شرقی و قزوین به ویژه آقایان غلامی، مجنونلو و موثقی کارشناسان مسئول طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار که با همکاری و همدلی صمیمانه خود امکان اجرای طرح آمارگیری را فراهم کرده‌اند سپاسگزاری می‌شود. هم چنین از سرکار خانم علیزاده که زحمت حروفچینی گزارش را به عهده داشته‌اند، تشکر می‌شود.

در پایان، از خوانندگان محترم تقاضا می‌گردد، نظرات اصلاحی خود را در ارتباط با محتوای گزارش، به گروه پژوهشی طرحهای فنی و روشهای آماری پژوهشکده آمار منعکس نمایند.

گروه پژوهشی طرحهای فنی و روشهای آماری

شماره صفحه

فهرست مطالب

۵	مقدمه
۱۲	فصل ۱: مشخصات کلی طرح
۱۳	۱-۱- اهداف
۱۳	۱-۲- مراحل تحقیق
۱۳	۱-۲-۱- مروری بر تجربه سایر کشورها
۱۶	۱-۲-۲-۱- بررسی طرح‌های هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی (مرکز آمار ایران)
۱۶	۱-۲-۳-۱- بررسی طرح بودجه خانوار در مناطق شهری ایران (بانک مرکزی)
۱۸	۱-۳-۱- تعیین روش اطلاع‌گیری و زمان آماری مناسب، طراحی پرسشنامه و دلایل توجیهی حذف و اضافه شدن اقلام
۱۸	۱-۳-۱-۱- تعیین روش اطلاع‌گیری و زمان آماری مناسب
۲۰	۱-۳-۱-۲- طراحی پرسشنامه و دلایل توجیهی حذف و اضافه شدن اقلام پرسشنامه
۲۰	۱-۳-۱-۳- طراحی پرسشنامه
۳۳	۱-۳-۱-۲-۳-۱- دلایل توجیهی حذف و اضافه شدن اقلام پرسشنامه
۴۸	۱-۴-۱- کدگذاری اقلام هزینه
۵۸	فصل ۲: اجرای آزمایشی طرح
۵۹	۱-۲- ویژگیها و مشکلات اجرایی طرح
۶۱	۱-۲-۲- اعمال اصلاحات لازم در فرمها و دستورالعملها
۶۳	۱-۳-۲- استخراج
۶۷	۱-۴-۲- هزینه اجرایی طرح
۶۸	۱-۵-۲- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مقدمه:

طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار به منظور گردآوری اطلاعاتی جهت برآورد مصرف خصوصی خانوار با سابقه‌ای بیش از ۳۵ سال در مرکز آمار ایران همه ساله انجام می‌گردد. از آنجا که این طرح علاوه بر تأمین هدف مذکور، اطلاعات وسیعی در زمینه الگوی مصرف، هزینه و درآمد، تسهیلات و امکانات خانوارها در گروه‌های مختلف را در اختیار می‌نهد، از نتایج آن برای ارزیابی و سنجش عملکرد تصمیم‌گیرها، سیاست‌گذارها و برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی استفاده می‌شود.

استفاده وسیع و روز افزون کاربردهای طرح، طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار را به طرحی چند منظوره مبدل کرده است و همین امر ایجاب می‌کند که پوشش، حدود اعتماد و روش‌های گردآوری اطلاعات پی‌درپی بازننگری و بهینه شود.

در مدت طولانی که از اجرای طرح می‌گذرد، همراه با دگرگونی ساختارهای اجتماعی و اقتصادی جامعه و نیز توصیه‌های بین‌المللی که مفاهیم و طبقه‌بندیهای طرح از آن پیروی می‌کند، تغییراتی در جهت بهبود کیفیت داده‌ها انجام شده که به طور عمده معطوف به زمان آمار، اقلام مورد پرسش و تعاریف و مفاهیم بوده است. برای تبیین ضرورت تحولاتی که باید در طرح ایجاد شود، به تغییرات طرح طی زمان طولانی اجرا، به اختصار اشاراتی می‌شود.

– طرح آمارگیری از هزینه خانوارهای روستایی از سال ۱۳۴۲ به اجرا درآمد. در آن هنگام اقلام عمده مصرفی خانوارهای روستایی از طریق تولید آنها تأمین می‌شد، پراکنده بودن بازارها، عدم سهولت دسترسی به بازار و ساختار اقتصادی جامعه که خود مصرفی هدف عمده تولید را تشکیل می‌داد و نیز، عدم تنوع اقلام مصرفی و ... مجموعه عواملی بود که باعث می‌شد اطلاعات مصرف (اقلام خوراکی) از طریق مراجعه آمارگیر به خانوار، شبیه سازی و توزین اقلام، ثبت و گردآوری شوند.

– زمان آمار به پیروی نوع اقلام (مصرف)، “روز گذشته” در نظر گرفته می‌شد که بتدریج به دو روز گذشته و ماه گذشته و در مواردی ۱۲ ماه گذشته تغییر یافت.

– طرح آمارگیری از هزینه خانوار شهری با تأخیر نسبت به طرح متناظر روستایی از سال ۱۳۴۷ اجرا شد. شیوه گردآوری اطلاعات و اقلام مورد پرسش و نیز زمان آمار، مشابه طرح آمارگیری از هزینه خانوار روستایی تعیین شد.

– همراه با تغییراتی که در نحوه تهیه اقلام خانوارها پدید آمد، پرسش از هزینه خوراکی جایگزین پرسش از مصرف مواد خوراکی شد و زمان آمار از “دو روز گذشته” به

” ماه گذشته“ تغییر یافت. ذکر این نکته بجا است که این تغییر ابتدا در طرح هزینه و درآمد خانوار شهری و سپس در طرح هزینه و درآمد خانوار روستایی اعمال شد.^۱

- طی سالیان مدید، سطح نازل باسوادی، مانعی جدی برای واگذاری ثبت هزینه به خانوارها بوده و به ناگزیر اطلاع‌گیری، به روش مصاحبه حضوری انجام شده است.^۲

در زمان طولانی که از اجرای طرح‌های هزینه و درآمد می‌گذرد، تغییرات محدودی در زمینه پوشش طرح، اقلام مورد پرسش و زمان آماری بوجود آمده ولی روش گردآوری اطلاعات همچنان ثابت مانده است و این در حالی است که در بسیاری از کشورها آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار به روش ثبت توسط خانوار و یا تلفیقی از دو روش ثبت و مصاحبه انجام می‌شود.

روش مراجعه به خانوار و ثبت اطلاعات توسط آمارگیر بدون شک زمینه بروز «خطاهای اندازه‌گیری» را چه از جانب پرسشگر و چه از جانب پاسخگو فراهم می‌آورد که در نهایت منجر به افزایش «خطاهای غیرنمونه‌گیری»^۳ داده‌های طرح می‌گردد. بخش مهمی از این خطاها مربوط به «خطای حافظه» است که به نظر می‌رسد یکی از مهمترین منابع این خطا وجود فاصله بین زمان وقوع هزینه و زمان ثبت آن و فراموشی پاسخگو باشد که در این صورت، انتظار می‌رود با حذف این فاصله و ثبت اطلاعات توسط خانوار در زمان وقوع هزینه، خطای مزبور کاهش یابد.

این فرض که ثبت هزینه‌ها به روش مصاحبه حضوری موجب کاهش دقت داده‌ها می‌گردد، در طرح تحقیقاتی مدیریت وقت پژوهشهای آماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۷۷ مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفت. از آنجا که نتایج حاصل از اجرای طرح مزبور نقطه آغازی برای تهیه طرح مطالعاتی و آمارگیری حاضر است، کلیات طرح و نتایج بدست آمده به اختصار بیان می‌گردد.

طرح تحقیقاتی «مقایسه دو شیوه اطلاع‌گیری از هزینه و درآمد خانوار» در بهمن و اسفند سال ۱۳۷۷ از ۵۰۰ خانوار نمونه شهر تهران اجرا شد. در ماه بهمن هزینه‌ها توسط خانوار ثبت شد و در ماه اسفند هزینه‌ها توسط آمارگیر با مراجعه به همان خانوارها گردآوری شد و نتایج با آزمون فرض معنی‌دار بودن تفاوت میانگین صفات مورد نظر در دو مراجعه ارزیابی شد. در هر دو روش زمان آماری اقلام یکسان و پوشش طرح ثابت بوده است (همان ۵۰۰ خانوار نمونه).

^۱ در سال ۱۳۶۹، زمان آماری و نحوه پوشش اقلام در دو طرح هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی یکسان شد.

^۲ این مشکل کماکان در نقاط روستایی وجود دارد.

^۳ خطاهای غیرنمونه‌گیری خطاهایی هستند که در مراحل مختلف تهیه، اجرا، استخراج و انتشار نتایج روی می‌دهد و موجب کاهش دقت داده‌ها می‌گردد.

طرح تحقیقاتی مزبور اهدافی را به شرح زیر در نظر داشته است:

- ۱- شناسایی اقلامی که گردآوری آنها به روش «مصاحبه» دارای دقت بیشتری هستند.
- ۲- شناسایی اقلامی که گردآوری آنها به روش «ثبت توسط خانوار» دارای دقت بیشتری هستند.

۳- پیش‌بینی تمهیداتی برای کاهش خطا در روش «مصاحبه» برای اقلامی که شیوه مطلوب اطلاع‌گیری از آنها، روش مستقیم است اما بنابر دلایلی استفاده از روش مصاحبه اجتناب‌ناپذیر است.

روش نمونه‌گیری طرح، خوشه‌ای دو مرحله‌ای بوده که مرحله اول مربوط به انتخاب بلوکهای (خوشه‌های) نمونه و مرحله دوم مربوط به انتخاب خانوارهای نمونه در این بلوک‌ها بوده است. برای انتخاب خانوارهای نمونه ابتدا با توجه به تعداد خانوار نمونه مورد نظر در هر بلوک (۱۰ خانوار)، تعداد بلوک نمونه (۵۰ بلوک) تعیین گردید و سپس با استفاده از فایل چارچوب و به روش P.P.S (احتمال انتخاب متناسب با تعداد خانوار بلوک) و به صورت سیستماتیک خطی، بلوک‌های نمونه به تعداد مورد نظر انتخاب شد.^۱

در روش گردآوری اطلاعات از طریق ثبت توسط خانوار که در بهمن ماه انجام شد، مأمور آمارگیر دو هفته قبل از اجرای آمارگیری برای آشنایی با خانوار نمونه و جلب همکاری وی به محل سکونت خانوار مراجعه و سرپرست و تعداد اعضای خانوار را مشخص و فرد مطلعی را برای تکمیل فرم‌ها تعیین و ضمن آموزش، توضیحات لازم را به وی منتقل می‌کرده است. وظیفه مأمور در هر هفته، علاوه بر تحویل فرم‌های جدید و دریافت فرم‌های تکمیل شده، بازبینی و کنترل فرم‌ها و رفع ابهام احتمالی خانوار به ویژه برای تکمیل فرم‌های مربوط به درآمد (فرم‌های ۵-۱ تا ۵-۳) بوده است.

فرم‌هایی که در مرحله اول توسط خانوار می‌بایست تکمیل می‌شد عبارت بودند از:

- ۱- فرم خصوصیات اجتماعی اعضای خانوار که در مراجعه اول پس از آشنایی با خانوار به وی ارائه و در پایان هفته اول آمارگیری پس از تکمیل، دریافت می‌شده است.
- ۲- فرم مشخصات محل سکونت و تسهیلات و لوازم عمده زندگی خانوار که در مراجعه اول همراه با فرم ۱ به خانوار تحویل و در پایان هفته اول آمارگیری، پس از تکمیل دریافت می‌شده است.

^۱ برای تفصیل بیشتر به گزارش طرح تحقیقاتی «مقایسه دو شیوه اطلاع‌گیری از هزینه و درآمد خانوار» مراجعه شود.

فرم ۳-۱- هزینه‌های خوراکی و دخانی که در هربار مراجعه، تعدادی از این فرم‌ها در اختیار خانوار قرار می‌گرفته و در پایان هر هفته، فرم‌های تکمیل شده دریافت می‌شده است.

فرم ۳-۲- هزینه‌های غیرخوراکی خانوار که در هربار مراجعه، تعدادی از آنها به خانوار تحویل و در پایان هر هفته، فرم‌های تکمیل شده دریافت می‌شده است.

فرم ۳-۳- تهیه و فروش کالاهای بادوام منزل، هزینه‌های مذهبی و سایر هزینه‌های خانوار در ۱۲ ماه گذشته که پایان هفته دوم آمارگیری به خانوار تحویل و در هفته آخر آمارگیری، پس از تکمیل از خانوار دریافت می‌شده است.

فرم ۴- خصوصیات اقتصادی اعضای خانوار که در پایان هفته دوم آمارگیری به تعداد لازم به خانوار تحویل و در پایان هفته سوم، پس از تکمیل از خانوار دریافت می‌شده و براساس مندرجات آن بسته به مورد فرم‌های ۱-۵ و ۲-۵ و ۳-۵ برای تکمیل به خانوار تحویل می‌شده است.

فرم ۵-۱- درآمد اعضای مزد و حقوق بگیر خانوار در ۱۲ ماه گذشته شامل ماه آمارگیری که با توجه به مندرجات فرم‌های ۴ و در صورت وجود فرد مزد و حقوق بگیر در حال حاضر و یا در طول سال گذشته در خانوار، در پایان هفته سوم به خانوار تحویل می‌شده است.

فرم ۵-۲- درآمد افراد شاغل در مشاغل غیر مزد و حقوق بگیر در ۱۲ ماه گذشته شامل ماه آمارگیری که با توجه به مندرجات فرم ۴ و در صورت وجود عضو شاغل در مشاغل غیرمزد و حقوق بگیر در حال حاضر و یا در طول سال گذشته در خانوار، در پایان هفته سوم به خانوار تحویل می‌شده است.

فرم ۵-۳- درآمدهای متفرقه اعضای خانوار در ۱۲ ماه گذشته که با توجه به مندرجات فرم‌ها و وجود عضو یا اعضای دارای درآمد بدون کار در خانوار، در پایان هفته سوم به خانوار تحویل می‌شده است.

فرم‌های ۵-۱ لغایت ۵-۳ در پایان هفته چهارم (هفته آخر آمارگیری) از خانوار دریافت می‌شده است. در مرحله دوم طرح که در ماه اسفند همان سال انجام شد، از همان ۵۰۰ خانوار نمونه، با استفاده از پرسشنامه طرح جاری و به شیوه مصاحبه حضوری، آمارگیری شد.

اجرای طرح آزمایشی "مقایسه دو شیوه اطلاع‌گیری از هزینه و درآمد خانوار" نشان داده است که برای بخشی از اقلام پرسشنامه، روش ثبت توسط خانوار و برای بخش دیگری از اقلام، روش مصاحبه مناسبتر است، به طور خلاصه نتایج این طرح عبارت است از:

- به جز پرسش «پایه یا مدرک تحصیلی» اطلاع‌گیری از کلیه صفات مربوط به خصوصیات اجتماعی اعضای خانوار به روش مصاحبه دارای دقت بیشتری است.

- در مورد هزینه‌های خوراکی و غیرخوراکی خانوار، در اغلب موارد تفاوت معنی داری بین دو شیوه اطلاع‌گیری وجود داشته و در نتیجه به طور کلی شیوه ثبت هزینه توسط خانوار از دقت بیشتری برخوردار بوده است و متوسط هزینه کل حاصل از این روش، بیش از روش مصاحبه بوده است.

- تفاوت معنی داری در مورد اطلاع‌گیری از درآمدهای خانوار به روش‌های مذکور مشاهده نگردیده و به نظر می‌رسد دقت داده‌های درآمد علاوه بر روش اطلاع‌گیری از عوامل دیگری نیز تبعیت می‌کند^۱.

اجرای طرح تحقیقاتی مزبور پیشنهاداتی را در زمینه تجدید نظر در طراحی پرسشنامه‌ها، کدگذاری، داده‌آمایی و سیستم استخراج، سازمان اجرایی و تقویت رده‌های نظارتی و سرپرستی و نیز اهدای هدایا به خانوار برای جلب همکاری بیشتر ارائه کرده است که بسیاری از این پیشنهادات موضوعات مورد بررسی طرح حاضر را تشکیل می‌دهند.

با توجه به نتایج طرح مطالعاتی مزبور، ضرورت تغییر شیوه فعلی اطلاع‌گیری از هزینه و درآمد خانوار در نقاط شهری و استفاده از روش تلفیقی ثبت اطلاع توسط پاسخگو و مصاحبه حضوری توسط آمارگیر مطرح گردید. به این ترتیب تهیه طرح موضوعی برای آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار در نقاط شهری براساس شیوه اطلاع‌گیری پیشنهادی در دستور کار پژوهشکده آمار قرار گرفت. پژوهشکده با تشکیل یک گروه مطالعاتی، ضمن مرور نتایج حاصل از طرح مطالعاتی مقایسه دو شیوه اطلاع‌گیری از هزینه و درآمد خانوار سال ۷۷، بررسی روش اطلاع‌گیری و پرسشنامه آمارگیری طرح هزینه و درآمد خانوار در کشورهای دیگر و همچنین بررسی ویژگیهای طرح مذکور در آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار بانک مرکزی و مرکز آمار ایران را در دستور کار خود قرارداد و با جمع‌بندی مطالعات انجام شده اقدام به تهیه طرح پیشنهادی نمود. هر چند هدف اولیه، تعیین روش اطلاع‌گیری و زمان آماری مناسب برای هر یک از اقلام و طراحی فرمهای آمارگیری متناسب با آن بود معهدا در حین انجام کار، گروه با موارد اشکال دیگری در طرح جاری برخورد نمود که تا حد ممکن نسبت به رفع آن اقدام نمود. برای مثال کاستی‌های موجود در اقلام آماری مورد پرسش تا حد امکان مرتفع و اقلام غیرمرتبط با اهداف اصلی طرح نیز حذف گردید. همچنین با بررسی طبقه‌بندی اقلام هزینه در طرح جاری مشخص شد که مبنای طبقه‌بندی، سیستم حسابهای ملی (۱۹۶۸) بوده است. بنابراین انطباق طبقه‌بندی اقلام هزینه با آخرین توصیه‌های بین‌المللی نیز در دستور کار گروه قرار گرفت. البته به جهت حفظ امکان مقایسه با طبقه‌بندی فعلی اقلام هزینه در طرح جاری، جداول تطبیقی لازم نیز تهیه گردید. از سوی دیگر با توجه به تغییر

^۱ برای اطلاع بیشتر به گزارش طرح تحقیقاتی مقایسه دو شیوه اطلاع‌گیری از هزینه و درآمد خانوار مراجعه شود.

شیوه اطلاع‌گیری اقلام هزینه و ثبت شرح اقلام توسط خانوار، به منظور احتراز از ورود خطای کدگذاری اقلام هزینه در نتایج آمارگیری، نرم‌افزار داده‌آمایی جدیدی طراحی و مورد استفاده قرار گرفت. ویژگی اصلی این نرم‌افزار در این است که با طراحی فایل اقلام هزینه شامل شرح و کد هزینه، نیازی به کدگذاری دستی نبوده و کدگذاری اقلام هزینه به صورت اتوماتیک انجام می‌شود. در این طرح ۳ پرسشنامه مشتمل بر پرسشنامه خانوار (فرم ۱)، پرسشنامه ثبت هزینه سالانه (فرم ۲) و پرسشنامه ثبت هزینه روزانه (فرم ۳) طراحی شد که فرم ۱ توسط آمارگیر و فرم‌های ۲ و ۳ توسط خانوار تکمیل می‌شود.

پس از تهیه طرح، به منظور رفع موارد اشکال احتمالی، اجرای آزمایشی آن نیز در دستور کار گروه مطالعاتی قرار گرفت. اجرای آمارگیری به مدت یکماه در آبان سال ۱۳۸۰ انجام شد. هفته قبل از اجرا، آمارگیر برای آشنایی با خانوار، جلب همکاری و تعیین فرد باسوادی از خانوار برای تکمیل فرم‌های ۲ و ۳ به خانوار مراجعه کرده و ضمن توجیه خانوار برای همکاری، توضیحات لازم را به فرد مزبور ارائه کرده و اسناد و مدارک لازم را به وی تحویل داده و قرار مراجعه بعدی در اوایل هفته با حضور کلیه اعضا را می‌گذارد. طی هفته اول، آمارگیر حداقل یکبار در اوایل هفته به خانوار مراجعه و ضمن بررسی فرم‌های تکمیل شده، موارد ابهام احتمالی را مرتفع و قسمت‌هایی از فرم ۱ را تکمیل می‌نماید. در پایان ۷ روز (هفته آمارگیری) مأمور آمارگیر مجدداً به خانوار مراجعه کرده و فرم ۳ تکمیل شده را پس از بررسی و کنترل و رفع اشکالات احتمالی دریافت کرده و مواردی از پرسشنامه سالانه را که می‌بایست توسط خانوار تکمیل می‌شده بررسی و پس از رفع اشکالات و ارائه توضیحات لازم، بخشی از فرم ۱ را از طریق مصاحبه تکمیل می‌نماید. ضمناً پرسش‌های مربوط به درآمد را برای خانوار به تفصیل شرح داده و از وی درخواست کرده است با یادآوری کلیه درآمدهای دریافت شده طی زمان‌های آماری مورد نظر، به جمع‌آوری اسناد مربوط بپردازد تا تکمیل جداول درآمد توسط آمارگیر در پایان هفته چهارم به سهولت و دقت انجام گیرد. اقدامات مزبور در مراجعات بعدی در پایان هر هفته آمارگیری تکرار می‌گردد و در هر بار تحویل و دریافت مدارک مورد نظر، بخشهایی از پرسشنامه خانوار مطابق با زمان آماری مربوط توسط آمارگیر تکمیل می‌شود.

همان طور که قبلاً ذکر شد، در طرح جاری هزینه و درآمد خانوار از طبقه‌بندی توصیه شده در S.N.A^۱ سال ۱۹۶۸ استفاده می‌شود، سپس داده‌های حاصل مجدداً مطابق با طبقه‌بندی COICOP که توصیه S.N.A در سال ۱۹۹۳ است تنظیم و برای برآورد حسابهای ملی و منطقه‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد.

^۱ System of national account

برای رفع مشکل فوق، یکی از اهداف طرح حاضر به کارگیری آخرین ویرایش طبقه‌بندی COICOP و انطباق آن با طبقه‌بندی فعلی و بررسی تطبیقی داده‌های حاصل و شناسایی مشکلات اجرایی در اعمال طبقه‌بندی مزبور بوده است.

به منظور شناسایی و رفع اشکالات احتمالی در طرح تهیه شده، اجرای آزمایشی آن در دستور کار گروه مطالعاتی قرار گرفت. به این منظور تعداد ۹۰ خانوار نمونه در سه استان آذربایجان شرقی، قزوین و گیلان انتخاب شد. انتخاب استان‌های نمونه براساس میزان باسوادی، امکانات اجرایی و تمایل مشارکت در اجرای طرح بوده است. در هر استان، سه شهر به ترتیب با میزان باسوادی بالا، متوسط و کم انتخاب شدند. از بلوک‌های نمونه طرح جاری در بهار و تابستان سال ۱۳۸۰ در شهرهای نمونه سه‌استان مذکور، دو بلوک به طور تصادفی انتخاب و از چارچوب تهیه شده در هر بلوک نمونه مزبور در طرح جاری، به روش سیستماتیک دایره‌ای ۵ خانوار (۱۰ خانوار در هر شهر) انتخاب شدند. در تعیین مبدأ نمونه‌گیری سعی شده است خانوارهای نمونه طرح جاری به عنوان نمونه طرح حاضر انتخاب نشوند.

اسناد طرح شامل پرسشنامه‌ها، راهنماها، طبقه‌بندیها و گزارشی از مراحل اجرای آزمایشی و مشکلات، مزایا و معایب و مقایسه هزینه‌های اجرا در روش طرح جاری و روش پیشنهادی در گزارش حاضر ارائه شده است.

نتیجه مهمی که از اجرای طرح حاضر بدست آمده و کلیه کارشناسان دست اندرکار طراحی و اجرای طرح جاری بدان اذعان دارند، اجرای مناسبتر این شیوه آمارگیری در مقایسه با طرح جاری است که علی‌رغم وجود مشکلاتی که بدان‌ها اشاره خواهد شد، اجرای طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار (شهری) به روش تلفیقی و همراه با تغییرات انجام شده را توجیه پذیر می‌کند.

فصل ۱
مشخصات کلی طرح

۱-۱- اهداف

هدف کلی:

هدف کلی این طرح، تعیین روش مناسب آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار (شهری) از دیدگاه پرسشنامه، روش اطلاع‌گیری، کدگذاری اقلام هزینه و شیوه داده‌آمایی آنها می‌باشد.

اهداف تفصیلی

اهداف تفصیلی این طرح به شرح زیر است:

- بازنگری پرسشنامه و تدوین فرم‌های مربوط به ثبت هزینه‌ها توسط خانوار و فرم ثبت اقلام آماری توسط آمارگیر
- تعیین زمان آماری مناسب برای هر یک از اقلام مورد پرسش
- تجدید نظر در اقلام هزینه با توجه به استانداردهای بین‌المللی و نیازهای کاربران طرح با توجه به ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی کشور، حذف موارد غیر مرتبط و افزایش اقلامی که به پوشش کامل هزینه و درآمد کمک می‌کند.
- تجدید نظر در گروه‌بندی هزینه با توجه به آخرین توصیه‌ها و استانداردهای بین‌المللی
- تجدید نظر در سیستم استخراج مطابق با تغییرات طرح موضوعی
- شناسایی مزایا و مشکلات اجرایی طرح پیشنهادی از دیدگاه اجرای روش تلفیقی جمع‌آوری اطلاعات، تغییرات در طراحی پرسشنامه، کدگذاری، داده‌آمایی و سیستم استخراج از طریق اجرای آزمایشی طرح

۲-۱- مراحل تحقیق

۱-۲-۱- مروری بر تجربه سایر کشورها

استرالیا

در این کشور طرح آمارگیری از هزینه خانوار هر ۵ سال یکبار اجرا می‌شود. در این طرح اطلاعاتی در مورد هزینه، درآمد و ویژگی‌های اجتماعی خانوارهای نمونه جمع‌آوری می‌شود. جامعه آماری طرح کلیه خانوارهای معمولی ساکن در واحدهای مسکونی معمولی را شامل می‌گردد. روش اطلاع‌گیری در این طرح تلفیقی از دو روش مصاحبه حضوری و ثبت اطلاعات توسط

پاسخگو است. برای هر یک از خانوارهای نمونه، اطلاعات با استفاده از ۴ نوع فرم جمع‌آوری می‌شود.

۱- دفترچه فردی ثبت هزینه: در این فرم هریک از اعضای ۱۵ ساله و بیشتر خانوار، هزینه‌های روزانه خود را به مدت ۲ هفته درج می‌کند. این فرم به صورت دفترچه‌ای تهیه شده و برای هر هفته یک دفترچه اختصاص می‌یابد. برای آشنایی فرد با نحوه تکمیل فرم، علاوه بر توضیحات شفاهی مامور آمارگیر، توضیحات و مثالهایی نیز در دفترچه آمده است.

۲- پرسشنامه گروهی: در این فرم علاوه بر خصوصیات خانوار، هزینه‌هایی که باید با تفصیل بیشتری پرسیده شود، هزینه اقلامی که با فراوانی کم و یا در فواصل زمانی طولانی رخ می‌دهند و همچنین هزینه‌هایی که در زمان حضور خانوار قابل حصول نیست (مانند هزینه مسافرت) پرسش و توسط آمارگیر ثبت می‌شود. در این فرم همچنین اطلاعاتی در مورد هزینه‌های مشترک اعضای خانوار (از قبیل اثاث منزل، اجاره بها و سوخت) ثبت می‌شود.

۳- پرسشنامه فردی: در این فرم برای هر یک از اعضای ۱۵ ساله و بیشتر خانوار، اطلاعات درآمد و ویژگیهای وی از قبیل وضع فعالیت و تحصیل پرسش و توسط آمارگیر ثبت می‌شود.

۴- پرسشنامه وام‌گیرنده: در این فرم وضعیت اعضای خانوار در ارتباط با دریافت وام ثبت می‌شود.

آمارگیر به هر خانوار نمونه حداقل ۵ بار مراجعه می‌نماید. در این طرح هدیه‌ای برای جلب همکاری خانوار پیش‌بینی نشده است.

از ویژگیهای فرم‌های آمارگیری این طرح این است که در بالای هر بخش توضیحات لازم نوشته می‌شود و مثالهایی هم در هر مورد ذکر می‌گردد.

داده‌آمایی طرح با استفاده از سیستم *Computer assisted data entry* و به صورت متمرکز انجام می‌شود. در این سیستم اپراتور، شرح اقلام هزینه را وارد کامپیوتر نموده، کد اقلام روی صفحه ظاهر می‌شود و با *enter* نمودن اپراتور، کد هزینه ثبت می‌شود. اگر قلم هزینه جدید باشد یا به دلیل شرح ناقص، قابل کدگذاری نباشد، سرپرست مربوط کد مناسب را تعیین نموده و در مواردی که نیاز باشد کد جدیدی را به سیستم اضافه می‌نماید.

ژاپن

طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار با هدف جمع‌آوری اطلاعات اساسی در مورد وضع زندگی مردم اجرا می‌شود. در این طرح کلیه خانوارهای مصرف کننده در کشور پوشش داده

می‌شوند البته خانوارهای کشاورزان، جنگلداران و ماهیگیران، خانوارهای یک نفره، خانوارهای خارجیان و ... از شمول طرح مستثنی می‌شوند.

روش اطلاع‌گیری در این طرح، تلفیقی از دو روش ثبت اطلاعات توسط پاسخگو و مصاحبه حضوری است. پرسشنامه‌هایی که در این طرح استفاده می‌شوند عبارتند از فرم خانوار، دفتر حساب خانوار و فرم درآمد سالانه. فرم خانوار در اولین ماه آمارگیری به وسیله آمارگیر تکمیل می‌شود. این فرم شامل اطلاعات گوناگون در مورد ترکیب خانوار، خصوصیات اعضا نظیر بستگی با سرپرست، جنس، سن، وضع فعالیت، رشته فعالیت، شغل، وضع تحصیل و خصوصیات مسکن نظیر نوع واحد مسکونی و ساختار آن، نحوه تصرف، تعداد اتاق، سال ساخت، امکانات و تسهیلات، میزان اجاره بها و سایر موارد است.

از خانوارهای نمونه درخواست می‌شود تا اطلاعات هزینه روزانه را در دفتر حساب خانوار به مدت ۶ ماه ثبت کنند از هر دفتر برای یک دوره ۱۵ روزه استفاده می‌شود. ثبت درآمد در این فرم فقط مختص افراد مزد و حقوق‌بگیر است. برای هر قلم هزینه، شرح آن، مبلغ پرداخت شده و مقدار خریداری شده ثبت می‌شود. از کلیه خانوارهای نمونه درخواست می‌شود تا میزان درآمد ناخالص خانوار در ۱۲ ماه گذشته را با تکمیل فرم درآمد سالانه ارائه دهند.

نیویزیند

طرح آمارگیری از هزینه خانوار، کلیه خانوارهای معمولی ساکن در کشور را پوشش می‌دهد و هر ۳ سال یکبار انجام می‌شود. روش اطلاع‌گیری در این طرح تلفیقی از دو روش ثبت اطلاع توسط پاسخگو و مصاحبه حضوری است. در این طرح کلاً چهار فرم آمارگیری وجود دارد که عبارتند از فرم مشخصات خانوار، فرم هزینه سالانه خانوار، فرم درآمد سالانه و فرم هزینه روزانه. سه فرم اول توسط آمارگیر تکمیل می‌شود. فرمهای درآمد سالانه و هزینه روزانه، فردی است و برای هر یک از اعضای ۱۵ ساله و بیشتر خانوار یک فرم درآمد و یک فرم هزینه روزانه اختصاص می‌یابد.

هر فرد بالای ۱۴ سال، هزینه‌های روزانه خود را به مدت دو هفته در فرم هزینه روزانه ثبت می‌کند. برای هر هفته از یک فرم جداگانه استفاده می‌شود.

منبع دیگری که در بررسی سوابق آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار مورد مطالعه قرار گرفت جلد ششم نشریه سال ۱۹۹۴ سازمان بین‌المللی کار با عنوان "منابع و روشهای آمارهای کار، آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار"^۱، می‌باشد. در این نشریه ویژگیهای طرح آمارگیری از هزینه

^۱ Sources and methods labour statistics, volume 6, Household income & expenditure surveys, 1994